

מפגשים של טבע בשמורת פורה

"היא ים, היא הר, היא פרא מדבר, היא אבן חולות וחופים לבנים"
(מתוך "הארץ שלי", רחל שפירא)

שמורת פורה, מתוך: [ויקיפדיה](#), צילום: ד"ר אבישי טייכר ואודי סטיינר

היש"מ מותאם לסדנת "מפגש טבע בארץ ישראל"

מאת: **אורית שניט** מבוסס על תיקי סיור של מחוז מרכז ודרום

עריכה: **רונית בין**

עריכה לשונית: **אפרת חבה**

עיבוד: **אלי שיש**

תשע"ג, 2013

רח' הנביאים 30, בניין ארלדן ירושלים, 91911, טל': 02-5603190/1, פקס': 02-5602054
אגף של"ח וידה"א – inbalba@education.gov

קובץ זה מכיל קישורים גם לאתרים חיצוניים שאינם אתרי משרד החינוך.
תוכן אתרים אלו, לרבות הפרסומות הכלולות בו, הינו באחריות בעלי האתרים ואינו באחריות משרד החינוך.

מפגשים של טבע בשמורת פורה

"היא ים, היא הר, היא פרא מדבר, היא אבן חולות וחופים לבנים"

(מתוך: "הארץ שלי", רחל שפירא)

ארץ ישראל היא מקום מפגש של שלוש יבשות (אסיה, אפריקה ואירופה), של ארבעה סוגי אקלים (ממוזג, ים-תיכוני, ערבות ומדברי), של ים ויבשה. מפגשים אלו יצרו עושר נופי ומגוון יוצא דופן של מרכיבי הרובד הפיזי, היוצרים מגוון עשיר של בתי גידול ביחס לשטח המצומצם. **שמורת פורה** היא אחת השמורות שרבים עוברים לידן ואינם יודעים על קיומן. בשמורה זו מתקיים מפגש טבע ייחודי. מפגש הטבע בשמורת פורה מתאפשר גם בעקבות ההבנה בדבר חשיבות השמירה על איזון בין פיתוח השטחים הפתוחים לשימורם. מסלול היש"מ עובר בין האתרים השונים שבשמורה – מאגר פורה, הגשר הטורקי ותל נגילה – וחושף תופעות טבע שונות המתקיימות בשמורה.

חבל ארץ: **צפון הנגב.**

משך זמן היש"מ: כ-5.5 שעות (ללא נסיעה).

אורך מסלול ההליכה: 4 ק"מ.

מפה: מפת סימון שבילים דרום השפלה והר חברון, מס' 12.

נקודת התחלה: לבאים מצפון: נוסעים בכביש 40 מקריית-גת לכיוון באר-שבע. כ-3 ק"מ מדרום לחוות פיליפ שלט המפנה לשמורת פורה, נרד מן הכביש. נ"צ: 17945/60015. לבאים מדרום: נוסעים בכביש 40 מצומת בית-קמה לכיוון קריית-גת, אחרי פיצול הכביש לכביש מס' 6 (שימו לב לא לעלות על כביש 6 אלא להמשיך על כביש מס' 40) ממשיכים על כביש 40 עד שמגיעים לנ"צ 177836/605212, שם יש מעבר מתחת לכביש (גובה תקרת המעבר 1.50 מ'). עוברים במעבר ועולים על כביש מס' 40 לכיוון דרום. מדרום לחוות פיליפ, שלט המפנה לשמורת פורה, שם נרד מן הכביש. נ"צ: 17945/60015.

נקודת סיום: בכניסה לשמורה (בנקודת ההתחלה) – המסלול מעגלי.

עונה מומלצת: פברואר-מרס. מראה האזור משתנה לפי עונות השנה. בחורף: ירוק והאגם מלא, באביב: פריחה בשלל צבעים, מגוון צמחים מאזורי אקלים שונים ובעלי חיים.

מגבלות: אין.

דגשי בטיחות

- לאחר גשם, חלק מהמסלול עשוי להיות בוצי, קטע הנחל עלול להיות חלקלק, אך אפשר לעקוף אותו מלמעלה.
- יש ללכת אחרי מדריך הקבוצה ולא לפגור אחרי המאסף.
- אין לעזוב את הקבוצה.
- יש ללכת רק בשבילים המסומנים.
- בשמורה מיני צמחים ייחודיים – אין לקטוף צמחים.
- במהלך המסלול ייתכן שנפגוש **בדובוני הקורים** – זחלים שעירים שיש רעל בשערותיהם – אין לגעת בהם. הרעלים המצויים בשערות שלהם מופרשים בעת נגיעה בהן והם עשויים לגרום גירוי וצריבה בנשימה.

 דרגת קושי: קל,

אתרים בתשלום: אין.

מה ביש"מ

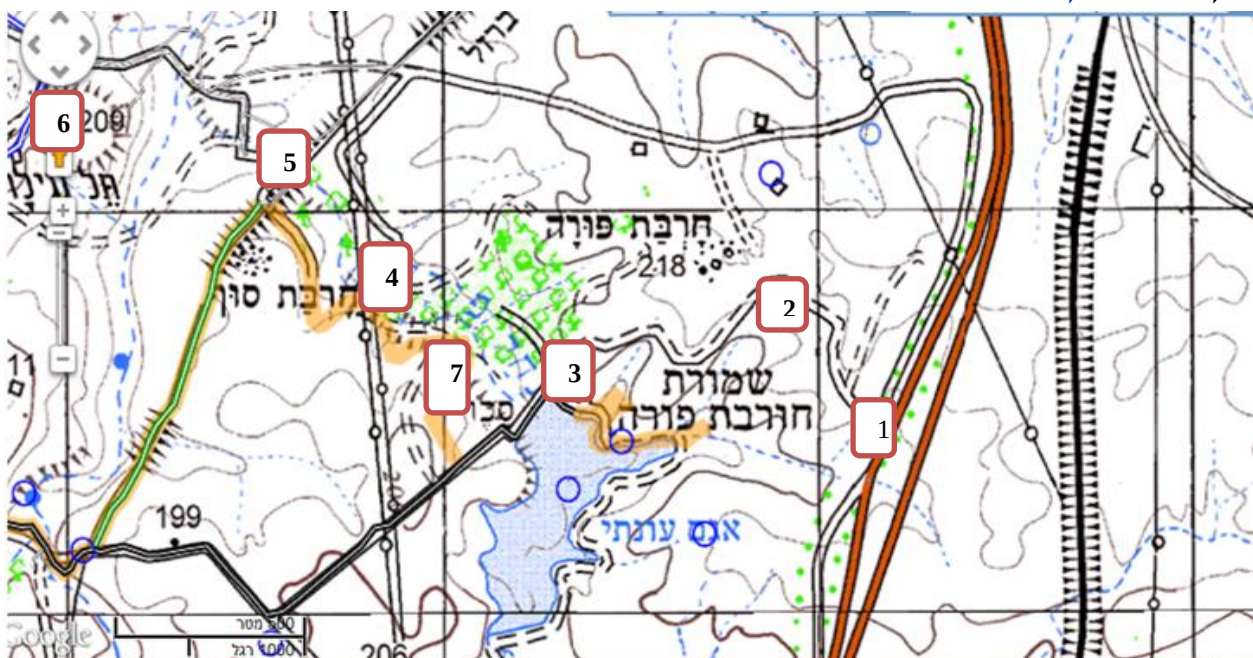
1. [תיאור מסלול](#)
2. [מפות היש"מ](#)
3. [תיאור האתרים שבמסלול](#)
4. [מהלך הפעילות ביש"מ](#)
5. המחשות ואמצעי עזר לניהול היש"מ :
 - שמורת פורה(1)חידון פתיחה
 - מי אנחנו(2) זיהוי צמחים
 - רובד ביוטי- לוטו בשמורת פורה(3)
 - משחקים ונהנים –משחקי דרך(4)
 - משחקי גיבוש (5)
 - הגשר הטורקי(6)- מידע למורה
 - משפיע ומושפע בשמורת פורה(אדם וטבע)-9 בריבוע(7)
 - צופים אל המרחב מתל נגילה(8)
 - תל נגילה –זרקור מידע(9)
 - [חידוד לדרך\(10\)](#)
 - חידות מתחכמות למחשבה(11)
 - מעגל השל"ח (12)
 - [מהו מעגל של"ח](#)
6. תנ"ך – [בראשית ב, טו](#)
7. [ביבליוגרפיה מומלצת](#)
8. [קישורים אינטרנטיים נוספים](#)

תיאור מסלול

תחילת הסיור בכניסה לשמורה. משם, נצעד אל תחילת מסלול הליכה, **הסמוכה לשלט השמורה (1)**. קטע הליכה ראשון: מתחילת **שביל השמורה (2)** עד **למאגר פורה (3)** – בהליכה לאורך השביל, נוהה צמחים מבתי גידול שונים. באגם, מתקבצים עופות שונים: **סנוניות, אגמיות, קוקייה מצויצת** ולעתים **חסידות**. קטע הליכה שני: מהאגם דרך נחל פורה לחורשת **האקליפטוס** – נראה גבי מים **ודובוני קורים** ונקיים פעילות דרך. מחורשת האקליפטוס נלך בדרך עפר המסומנת בסימון ירוק עד לשרידי **הגשר הטורקי (4)** – שרידים למפעל בנייה עות'מני. אפשר למצוא נקודת צל ליד הגשר ולקיים בישולי שדה. קטע הליכה שלישי: משרידי הגשר עד לתצפית **בתל נגילה (5)** – נלך על גדתו הצפונית של נחל פורה (בדרך עפר) או בצדי שדות הדגן החוצצים בין התל ובין המסילה מצדו הדרומי של הנחל. למרגלותיו המזרחיים של התל, באפיק **נחל שקמה**, יש מקום נוח לחציה. משם, אפשר לטפס על התל. בנקודת התצפית, נביט אל אזור פלשת, אל השפלה ואל מורדות הר חברון ונוכל להבחין בתלים קדומים נוספים (**תל חסי ותל קשת** מצפון, **תל מלחה** מדרום). מן התל נצעד בקטע ההליכה הרביעי לסכר של אגם פורה ולחורשת האורנים (6) הסמוכה לו. קטע ההליכה החמישי והאחרון יוביל אותנו חזרה לחניה.

מפות היש"מ

מתוך: **עמוד ענן**

המסלול מתחיל בסימון השבילים השחור וממשיך בסימון ירוק. אחרי הגשר הטורקי, צועדים במסלול לא מסומן עד לתל נגילה. בחזרה מתל נגילה, אפשר לבחור לחזור במסלול המסומן בירוק (קצר) המתאחד בהמשך עם שביל ישראל או במסלול המסומן בשחור, שהוא חלק משביל ישראל (ארוך).

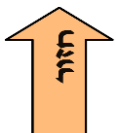
תיאור האתרים שבמסלול

שמורת פורה: שמורת פורה נמצאת באזור גבול אקלימי – בין החבל היס-תיכוני לחבל המדברי והערבתי. בשמורה צומח האופייני לאזור זה – [גירגה ובתה](#) (שיחים ובני שיחים) שמוצאם יס-תיכוני לצד מינים ממוצא מדברי. לאחר גשמי החורף, מתכסה השמורה בפריחה ססגונית.

מאגר פורה (3): סכר האוגר את מי השיטפונות יוצר אגם קטן. כשהאגם מלא, אפשר לראות בו עופות מים הבאים לאכול סרטנים זעירים וציפורים נודדות – העושות באביב את דרכן חזרה לאירופה – המוצאות מסתור בין האשלים והקנים שסביב לאגם. אם יתמזל מזלנו, נראה באביב את הקוקייה ועוד.

הגשר הטורקי (4): שרידי גשר אלו הם עדות למפעל הסלילה האדיר של הצבא העות'מאני שנעשה במטרה לחזק את עמידת הצבא העות'מאני מול הצבא הבריטי במרחב סיני במלחמת העולם הראשונה. הגשר היה חלק ממסילת רכבת בין באר-שבע לסיני שנועדה להעברת כוחות ואספקה. לאחר כיבוש הארץ על-ידי הבריטים, המשיך השימוש במסילה זו כחלק מקו דמשק-באר-שבע עד שנת 1927. הגשר התמוטט בשיטפון בשנת 1970.

תל נגילה (5): התל נמצא בגדה המערבית של [נחל שקמה](#) ועליו עץ [אשל](#) בודד. מקור שמו העברי הוא בשמו הערבי של התל – **תל אל-נגילה** (תל העשב). במלחמת העצמאות, הייתה לתל נגילה ולתלים שבסביבתו חשיבות אסטרטגית משום שהם חלשו על שדה הנחיתה "אבק 1" שהוכשר ליד קיבוץ רוחמה כדי לתספק את הנגב הנצור דרך האוויר (מבצע אבק). חטיבת יפתח כבשה את התלים בליל השמונה בספטמבר 1948. המצרים הגיבו בהתקפות על תל קוניטרה, ההתקפות נמשכו יומיים ונהדפו.

מהלך הפעילות ביש"מ

סידור	מיקום הפעילות	נושא הפעילות	תיאור הפעילות	דגש מיוחד	הערות	זמן	ציוד מיוחד
1	כניסה <u>לשמורת פורה</u> למטה ממקום חניית האוטובוס (1)	1. ארוחת בוקר 2. הצגת נושא היש"מ 3. חידון תחרותי (מתבסס על הנלמד בשיעור ההכנה לסיום).	1. הוראות ביטחון ובטיחות על ידי <u>מש"צ</u> 2. מה מצפה לנו היום? קישור היש"מ לסדנה והצגת המסלול 3. שמורת פורה (1) – חידון פתיחה מפגש בין סוגי אקלים. - מגוון אזורים פוטוגאוגרפים (פיטו – צומח, גאוגרפיה – מדע כדור הארץ) – המשפיע על מגוון החי. - מיקום השמורה בגבול אקלימי – בין אקלים ים-תיכוני, אקלים ערבות ואקלים מדברי. - נחל פורה שעובר במקום מאפשר הסתכלות בצמחיית נחלים. - קיום שמורה בלב אזור חקלאי.	כללים להליכה בשבילי השמורה – הליכה בשבילים בלבד, אין לגעת בדובוני הקורים בשל הימצאות חומר רעיל בשערותיהם.	חלוקה <u>לחוליות</u>	30 דק'	
2	הליכה בשמורת פורה (2)	הכרת <u>מגוון הצומח</u> שבשמורת פורה	מי אנחנו? (2) – זיהוי צמחים כל חוליה מקבלת כרטיסייה ובה תמונה של צמח והסבר קצר עליו, על החוליה למצוא את הצמח בשטח ולהעביר לקבוצה כולה את המידע בדרך מעניינת.		מספר הכרטיסיות הוא רב. אם לא משתמשים בכולן, כדאי לשים לב ולהציג גם צמחים הגדלים באקלים ים-תיכוני וגם צמחים הגדלים באקלים מדברי.	45 דק'	
3	קצה השביל, ליד מאגר פורה (3)	משחק לוטו על הצמחים ועל בעלי החיים שבמקום	רובד ביוטי – לוטו בשמורת פורה (3) וכרטיסיות (א3) סיכום על מגוון הצומח שראינו עד כה והתייחסות לבעלי החיים המצויים בו. בסיום הפעילות בחלק זה של השמורה, יש להתייחס לכך שהשמורה נמצאת בלב אזור חקלאי ושלולא ההחלטה לגדר אותה היא הייתה		כל חוליה מקבלת לוח לוטו, סימון הכרטיסיות נעשה בהנחת אבן על הפריט שהוכרז.	15 דק'	

				לחלק משטח חקלאי או שהייתה מתכלה ברעייה – יתקשר בסוף הסיור לשאלת המעגל.			
4	הליכה בתוואי נחל פורה לחורשת האקליפטוס ומשם לגשר הטורקי (4)	משחקים ונהנים – משחקי דרך: "העבר את החיה" הסבר על דובוני הקורים .	משחקים ונהנים – משחקי דרך(4), (4א) לאורך הדרך – "העבר את הברווז" משחקים ונהנים – משחקי גיבוש (5) בחורשת האקליפטוס, אפשר לקיים משחק הפגה לגיבוש הקבוצה.	אם חוליה מעבירה את ה"חיה" וחבר מחוליה אחרת מגלה זאת, החוליה הבאה בתור ממשיכה להעביר.	30 דק'		
5	גשר טורקי (5)	1. השפעת האדם על הסביבה. 2. משפיע ומושפע בשמורת פורה (אדם וטבע) – תשע בריבוע. 3. הכנת תה ופופקורן.	1. הסבר קצר של המשי"צ או של המדריך על הגשר הטורקי (6) *קשרי השפעה רובד פיזי אנושי *בתחנה זו אפשר לראות את שימוש האדם בטבע – האם הוא הורס אותו או משתלב בו (מתקשר לדיון במעגל). 2. משפיע ומושפע בשמורת פורה(אדם וטבע) – 9 בריבוע (7)	כיוון שמדובר בתחרות בין שתי קבוצות, יש לאחד חוליות. החוליות שבקבוצה המנצחת מקבלות את הנקודות.	30 דק'	סיר וקומקום, סוכר, כוסות, תיונים, גרעני תירס מיובשים (לפופקורן) , קערה, מלח.	
	הליכה לתל נגילה	משחק דרך – אמור מילה, תן את הפתקה.	משחקים ונהנים – משחקי דרך(4), (4א) כל תלמיד מקבל פתקית שעליה רשומה מילה, עליו לגרום לחברו לומר את המילה שרשומה אצלו. אם הצליח, חברו נותן לו את הפתקית שלו.	המשימה במשחק זה היא אישית, אך הנקודות נצברות לטובת החוליה. בסוף המשחק, (אפשר להמשיך בו עד להגעה לתחנת הסיום) סופרים כמה פתקים לכל חוליה וכמספר הפתקים כך מספר הנקודות שתקבל.	20 דק'		
6	תל נגילה (6)	תצפית מרחבית	כל חוליה מקבלת דף צופים אל המרחב מתל נגילה (8) – מזהים את הצפון. על החוליה להשלים את הדף (מיילים מבולבלות) ולזהות כמה שיותר מקומות בשטח)	הכרת העבר של תל נגילה ושל האזור שבו אנו מטיילים היום. תל נגילה – זרקור מידע (9)	20 דק'		
	הליכה	משחק דרך	חידוד לדרך (10)		45		

	דק'			חידות מתחכמות (11)		לחורשה שליד הסכר	
7	60 דק'			מעגל של"ח – בין שימור לפיתוח (12) דילמה (בעקבות הסיור בשמורת פורה) בין שמירה על השמורה לסיפוחה לשטחים החקלאיים.	מעגל של"ח <u>וסיכום היש"מ</u>	בחורשה שליד הסכר (7)	
	30 דק'					חזרה לאוטובוס (1)	

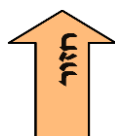
המחשות ואמצעי עזר לניהול היש"מ

שמורת פורה (1) חידון פתיחה

(החידון מתבסס על החומר שהועבר לתלמידים בשיעור ההכנה ליש"מ)

אפשר להפנות את השאלות בכל פעם לחוליה אחרת לפי תור או לשאול את כולם ומי שעונה ראשון נכון זוכה בניקוד.

1. בין אילו שתי ערים ממוקמת שמורת פורה? בין קריית-גת לבאר-שבע.
2. היכן ממוקמת שמורת פורה מבחינה אקלימית? השמורה ממוקמת בגבול אקלימי : מפגש אקלים ים-תיכוני עם אקלים מדברי.
3. למה גורם מפגש האקלימים המתקיים בשמורה? מפגש האקלימים בשמורה מאפשר את קיומם של צמחים מבתי גידול שונים.
4. איזה נחל עובר בשמורה? נחל פורה, שהוא אפיק של נחל שקמה.
5. מה מיוחד במסלע שבשמורה? רוב שטח השמורה מכוסה בסלעים מגיל האיאוקן ולא באדמת לס כפי שקיים ברוב שטחי מישור חוף הנגב.
6. כיצד נוצר האגם? האגם נחפר על-ידי אדם.
7. מי משתמש במימי האגם? אדם וציפורים.
8. למה האדם בנה את האגם? להשקות את השדות במהלך הקיץ.
9. איזה שרידי עבר אפשר למצוא במסלול של היש"מ? שרידי גשר טורקי ותל ארכיאולוגי – תל נגילה.

כרטיסיות לחוליות

כל חוליה צריכה לאתר את הצמח המופיע בכרטיסייה שלה במהלך ההליכה בשטח, ברגע שהיא מזהה אותו, עליה לעצור סמוך לו ולהציג את המידע המובא בקטע בצורה יצירתית.

לענת המדבר

מכונה גם "מלך עשבי המרפא", בעלת ריח חריף. ללענה שני סוגי עלים: בחורף היא מצמיחה עלים גדולים ובקיץ קטנים. העלים מכוסים בשערות לבנות. צבע פריחה צהוב-לבנבן. הלענה משמשת לטיפול בנזלת, בכאבי בטן, בהקאות, בהכשת נחש, בעקיצות עקרבים, בלחץ דם גבוה, במחלות לב, בשלשולים, להורדת חום ועוד.

התמונה מתוך: ויקיפדיה

מרווה דגולה

המרווה הדגולה נובטת בתחילת החורף. לאחר שהתפתחו העלים התחתונים, עולה מביניהם עמוד פריחה, המסתעף כצורת מנורה – זוגות של ענפי פריחה נגדיים. לאורך כל העמוד סדורים הפרחים השפתניים, ובראשו צומחת ציצית של חפים סגולים, שאינם פרחים כלל – ה"דגל". מקובל לחשוב כי הדגל שבראש הצמח נועד למשוך חרקים מאביקים מרחוק. עם זאת, מחקר של אבישי שמידע הראה שדבורים נמשכות גם אל צמחים חסרי דגל. ייתכן שלדגל יש תפקיד בלימוד דבורים צעירות שעוד לא הורגלו לזהות פרחים מרחוק.

התמונה מתוך: ויקיפדיה_ צילום : cc-by-2.5

נואית קוצית

בן שיח קוצני. עליו ארוכים, סרגליים ומסודרים כמו קשקשים לאורך הגבעול. הוא פורח בסוף הקיץ והסתיו. מה שנראה כמו פרח הוא למעשה הפרי, שמצמיח כנפיים בצבעים ורוד וסגול או ירוק. זהו צמח מדברי שחדר לחבל הים-תיכוני.

התמונה מתוך: **פורום תפוז**

חוטמית עין הפרה

צמח רב-שנתי המשתרע נמוך. פרחו לרוב ורוד, אך לעתים לבן או סגול. הוא נפוץ במפוזר בחבל הים-תיכוני, בעיקר ברצועת הספר – במעבר בין החבל הים-תיכוני לערבת. יש 60 מינים של צמח זה, בארץ נמצאים שמונה מינים. מוצאה של החוטמית בסין.

התמונה מתוך: טיולי, צילום: יוחאי כורם

וינקה עשבונית

הוא משתרע על האדמה עשב רב-שנתי שכולו, או חלקים ממנו, חי שנים מספר, פרחיו כחולים-סגולים. כאשר עלי הצמח נפצעים הם מפרישים חומר רעיל. הסביבה שבה הוא גדל בצורה טבעית היא אזורים שחונים בחבל הים-תיכוני. כנראה בעבר הוא גדלה בעיקר בשדות שבהם האדמה כבדה, אך עם שינוי שיטות העיבוד החקלאי, הוא נעלם משדות אלו.

התמונה מתוך: ויקיפדיה

דבורנית

האבקה של דבורניות מתבצעת בעזרת חרקים מאביקים, בעיקר דבורים. הפרחים הינם בעלי מראה דומה לנקבת דבור (ומכאן השם **דבורנית**), וגם מפיצים פרומונים אשר מושכים את הזכרים אליהם. הזכרים שהולכו שולל והגיעו אל הפרח מנסים לבצע הזדווגות, ובזמן זה האבקה נדבקת לגופם וכך מועברת בין פרחים שונים.

התמונה מתוך: ויקיפדיה

עירית גדולה

עשב רב-שנתי, מהבולטים בארץ בזכות הימצאות רעלים בעלים הצעירים – עובדה המונעת את אכילתו על-ידי עדרי צאן.
הפרח נפתח בערב ולקראת ערב המחרת נובל, ואז פרח חדש נפתח.
בעבר הכינו משורשי העירית דבק. הרומאים והיוונים היו קולים את השורשים על גחלים ואוכלים אותם. אנחנו יכולים להכין מהשורשים תה. אפשר לאכול את פרחי העירית ואף להוסיפם לסלט.

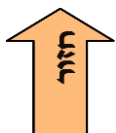
התמונה מתוך : ויקיפדיה

כלנית

בעברית קרוי הצמח "**כלנית מצויה**". השם "כלנית" נגזר מהמילה "ככלה", שכן הכלנית יפהפייה ומלכותית כמו כלה ביום חתונתה. צבעיה מגוונים: אדום חזק, סגול, לבן ועוד. עלי הכותרת שלה גדולים ומספרם אינו קבוע, לרוב 5-6 עלים. כל פרח פורח ימים אחדים, נסגר בלילה ונפתח שוב בבוקר. מנגנון זה מגן על האבקה מלחות ומקור. הכלנית היא צמח מוגן. בסקר שערכה החברה להגנת הטבע ב-2007 נמצא שהכלנית היא צמח הבר המוכר ביותר והאהוב על הישראלים.

התמונה מתוך : ויקיפדיה

רובד ביוטי – לוטו בשמורת פורה (3)

עכנאי יהודה

קוקייה

סירה קוצנית

הרדופין הציצית

וינקה עשבונית

דובון הקורים

צמר מפוצל

דמומית משוננת

מרווה דגולה

כלנית

נואית קוצנית

שמשון הדור

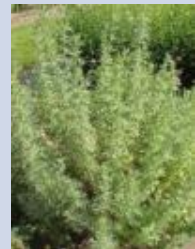
דובון הקורים

חוטמית עין הפרה

לענת המדבר

עירית גדולה

סנונית

צהרון מצוי

לוענית מצויה

לשון הפר

קוקייה

חסידה

מרווה ריחנית

דמומית משוננת

חלמונית גדולה

כלנית

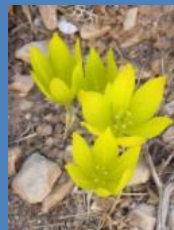
דודא רפואי

וינקה עשבונית

חלמונית גדולה

חסידה

צהרון מצוי

לשון הפר

סירה קוצנית

לוענית מצויה

דובון הקורים

מרווה דגולה

מרווה ריחנית

צמר מפוזל

נואית קוצנית

עכנאי יהודה

וינקה עשבונית

הרדופין הציצית

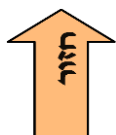
כלנית

סירה קוצנית

סנונית

סירה קוצנית

אני "הדוקרת ששטה בים". זקני המדריכים מספרים שהכינו ממני מזרונים, כשתראו אותי לא בטוח שזה ישמע הגיוני. אני נפוצה באזור הים-תיכוני ובבתת הספר.

קוקייה

אני איני משוגעת, פשוט בן זוגי בשירתו קורא קו – קו. בארץ אני מטילה את הביצים בקינים של עורבים, הם דוגרים והם מגדלים את גוזליי הרכים.

עכנאי יהודה

אני לא כל כך אוהב להתגלח, לכן תמיד תמצאו אותי עם זיפים. קצה גבעולי נראה כמו עקרב, ופרחיי מופיעים בערבוב צבעי ורוד וסגול. 4 מהמינים שלי בארץ הם ים-תיכוניים ואחד מדברי.

הרדופין הציצית

אני פרח ולא בגד שלובשים אנשים מאמינים מתחת לחולצה. פעם השתמשו בי כמרור בליל סדר, אבל למעשה אני תרופה לחלשים וגם לאסתמטיים. אני נפוץ בחבל הים-תיכוני, בחבל הספר ובין הסלעים שבהר הנגב.

דובון הקורים

אני לא דוב, אני סך הכול פרפר. אני ואחיי בונים אוהל קורים וממנו אנחנו יוצאים לאכול ואליו אנו שבים כשאנו מסיימים. תזהרו מלגעת בי כי ברוב הזיפים שלי יש חלבונים רעילים שגורמים לדלקות עיניים ולגירויים בעור.

וינקה עשבונית

אני צמח משתרע המתפרש נמוך. פרחיי סגולים ועדינים וכשאני נפצע בעליי על יוצא מהם ומגן עליי. אני גדל באזור הים-תיכוני.

מרווה דגולה

יש לי עמוד פריחה המסתעף ועולה כמו המנורה בבית המקדש, בקצה עמוד הפריחה ניצבים להם שני עלים סגולים שנראים כמו שני דגלים.

דמומית שוננת

אני קטנה וביישנית, ולמרות זאת לא יכולה להסתתר בגלל הפרחים שלי הבולטים בצבעם האדום, הצהוב וגם הכתום. הם מופיעים בהדרגה באור מלא. אני שכיחה במדבר, ובחבל הים-תיכוני.

צמר מפוזל

למרות שמי, אני שלם עם עצמי. הפרחים שלי טובעים במעטה צמרי לבן. אני מצוי בשולי החבל הים-תיכוני, באזור צפון הארץ, במרכזה ואפילו בנגב.

שמשון הדור

מעולם לא רציתי להתחזות לאיש החזק, למען האמת אני נראה עדין בפרחיי הסגולים הגדולים הפורחים שעות ספורות בלבד. אני נפוץ בנגב ובסביבתו, חודר גם צפונה עד הרי יהודה והשפלה.

נואית קוצנית

עליי ארוכים – ממש כמו סרגל ומסודרים כמו קשקשים על הגבעול. מה שנראה אצלי כמו הפרח הוא בעצם הפרי, שכנפיים ורודות-סגולות לו. אני צמח מדברי שחדר לאזור הים-תיכוני.

לענת המדבר

אני ממש בית מרקחת, אני פותרת המון בעיות רפואיות והריח שלי חזק וחריף. אני משנה את עליי בהתאם לעונות השנה.

צהרון מצוי

בעבר קראו לי אירוס, אבל שינו את שמי. אולי בגלל העובדה שאני פורח בצהריים ונובל בערב. אני נפוץ ברוב האזור הים-תיכוני, בחגורת הספר, בנגב הצפוני ובבקעת ים המלח.

כלנית

אני יפיפייה ואהובה, כמו כלה העומדת תחת החופה. כשיורד גשם ולח, אני סוגרת את עלי הכותרת.

סנונית

אני לא מפסיקה לשיר. בטני בהירה וגבי כהה. אני טייסת מעולה, אני אוכלת, שותה ומזדווגת באוויר.

חסידה

אני ממש גדולה, לבנה ושחורה. אני שייכת לאותן ציפורים הנודדות מאירופה לאפריקה וחזור. צפרדעים וחרקים גדולים הם המעדן שלי. מעולם לא הבאתי תינוקות להורים חדשים!

לשון הפר

אני מעט דוקרת בגלל הזיפים שלי, ולא, אני לא חצופה, פשוט העלים הארוכים שלי מזכירים לשון של פרה. משתמשים בי הרבה לרפואת פצעים. אני נפוצה בחגורת הספר ובחבל הים-תיכוני.

עירית גדולה

הפרחים הוורודים שלי נישאים על גבעול חשוף וגבוה. אני נקראת בשם של ילדה, אבל על גבינה אני ממש טעימה. אני גדלה בעיקר באזור הים-תיכוני ובאזור האירנו-טורני.

דודא רפואי

העלים שלי מתפרשים
כשושנה והם גדולים
ומקומטים. פרחיי קטנים
וסגולים. הזרעים שלי
גורמים לכאבי ראש, אך
בימי קדם הכינו ממני
תרופות שונות.
אני נפוץ באזור הים-תיכוני,
בגליל ובעמקים ומגיע עד
צפון הנגב.

חלמונית גדולה

על-אף שאני נמוך,
קטן ויוצא ישר מהקרקע –
אני מרשים ויפה.
אני גדל תמיד לצד אחיי
ואחיותיי, ויחד אנחנו יוצרים
מרבדים צפופים
ומרהיבים.

לוענית מצויה

הפרח שלי קטן וורוד
ונראה כאילו הוא נבדק
אצל רופא –
פותח פה גדול.
אני גדל במיוחד בחבל
הים-תיכוני.

מרווה ריחנית

הריח שלי חזק.
משתמשים בעלים שלי
כצמח מרפא וכתבלין.
מי שלא שתה תה
מהעלים שלי – לא יודע
מה הוא מפסיד.
אני נפוצה באזור הספר.

חוטמית עין הפרה

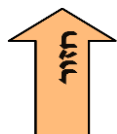
אני נמוכה ומתפשטת
לצדדים, פרחיי גדולים, הם
ורודים ולבנים.
יש ממני 60 מינים,
והתחלתי את דרכי בסין.
אני נפוצה במעבר
שבין האזור הים-תיכוני
לערבתי.

דבורנית

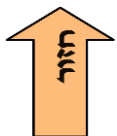
בעזרת המראה שלי
אני מושכת אל"י את
כל הדבורים הזכרים,
ובזכות זה אני זוכה
להרבה צאצאים.

טבלת מקורות לתמונות המופיעות בלוטו "רובד ביוטי בשמורת פורה"

שם התמונה	מקור התמונה
סירה קוצנית	ויקיפדיה
קוקיה	ויקיפדיה, צילום: ערן פינקל
עכנאי יהודה	ויקיפדיה
דובון הקורים	ויקיפדיה
וינקה עשבונית	ויקיפדיה
הרדופין הציצית	טיולי, צילום: יוחאי כורם
מרווה דגולה	טיולי, צילום: יוחאי כורם
דמומית משוננת	פורום טיולי
צמר מפוצל	טיולי, צילום: יוחאי כורם
שמשון הדור	ויקיפדיה
נואית קוצנית	פורום תפוז
לענת המדבר	ויקיפדיה
צהרון מצוי	ויקיפדיה, צילום: אסתר ענבר
כלנית	ויקיפדיה
סנונית	ויקיפדיה
חסידה	ויקיפדיה
לשון הפר	ויקיפדיה
עירית גדולה	ויקיפדיה
דודא רפואי	ויקיפדיה
חלמונית גדולה	ויקיפדיה, צילום: מנשה סוויסה
לוענית מצויה	פורום תפוז, צילום: רון פרומקין
מרווה ריחנית	ויקיפדיה, צילום: איתן פ.
חוטמית עין הפרה	טיולי, צילום: יוחאי כורם
דבורנית	ויקיפדיה

1. **העבר את החיה** – מביאים מהבית חפץ קטן שקשור ליש"מ (פרח קטן, בובת פלסטיק קטנה בדמות קוקייה או ברווז וכד'). על החוליה שהחפץ בידיה להטמין אותו בתיק של תלמיד מחוליה אחרת. בכל עצירה בודקים היכן החפץ. חוליה שהצליחה להטמין את החפץ מבלי להתגלות מנצחת (אם החוליה מתגלה כשהיא מנסה להטמין את החפץ, החפץ עובר לחוליה אחרת וכן הלאה).
2. **אמור את המילה ותן את הפתקה** – כל משתתף מקבל פתק שעליו מילה הקשורה ליש"מ (ראו להלן, סעיף 5א'). על כל משתתף לנסות, אגב שיחה, לגרום לבן שיחו לומר את המילה הרשומה אצלו בפתק. אם הוא מצליח, הוא מקבל מחברו את הפתק שביד החבר. בסוף המשחק סופרים את מספר הפתקים שמחזיקה כל חוליה. חוליה שבידיה מספר הפתקים הרב ביותר היא המנצחת.
3. **חידות לדרך** – במהלך הדרך שואלים חידות שונות (ראו להלן, סעיף 7). מי שפותר נכונה את החידה מוסיף ניקוד לחולייתו.

משחק דרך – אמור את המילה, תן את הפתקה (4א')

(למשחק 2 בסעיף 5)

משחק דרך – אמור את המילה, תן את הפתקה

מדבר	ים- תיכוני	שבילים	שמורת טבע	כלנית	נחל שקמה
עץ	גב מים	חסיד ה	אגמית	גשם	אקלים
חורשה	באר- שבע	קריית- גת	תק' איאוקן	אגם	מים
בוץ	גשם	דילמה	שדה	פופקורן	בישול
		חקלאי	גדר	פורה	מיוחד

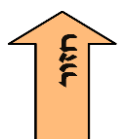
גשר	טורקי	תל	תרמיל	בקבוק	נעלי הליכה
-----	-------	----	-------	-------	------------

לוטו	ארכאולוגיה	תצפית	עלייה	קוקייה	שכבות
------	------------	-------	-------	--------	-------

מעגל	סכר	הליכה	נחל	סנדוויץ'	סנונית
------	-----	-------	-----	----------	--------

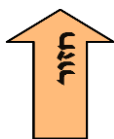
בית-קמה	יש"מ	רעיית צאן	הר	סלע	חובד ביוטי
---------	------	-----------	----	-----	------------

חובד פיזי	פורה				
-----------	------	--	--	--	--

משחקי גיבוש (5)

- **ה"אההה" הארוך ביותר** – מטרת המשחק: תיאום וגיבוש. מהלך המשחק: המשתתפים עומדים במעגל, אחד מהם מתחיל לצעוק "אההה" עד שכמעט נגמר לו האוויר. המשתתף שמשמאלו ממשיך את צעקתו של המשתתף הראשון רגע לפני שהמשתתף הראשון אינו יכול להמשיך עוד. על המשתתפים להצליח ליצור יחד צעקת "אההה" ארוכה ביותר.
- **משחילים את העט** – מטרת המשחק: ליצור שיתוף פעולה ומצב רוח טוב בקרב המשתתפים. מהלך המשחק: קושרים חוטים לעט. המשתתפים עומדים במעגל. במרכז המעגל מניחים בקבוק ריק. כל משתתף מחזיק בקצה חוט. המשתתפים מחליטים יחד איך למשוך בחוטים כך שהעט ייכנס לתוך הבקבוק. בסיום המשחק אפשר לדון בחוויות המשתתפים.
- **חיבור אחד** – מטרת המשחק: היכרות, יצירת מצב רוח טוב וקרבה בין המשתתפים. מהלך המשחק: המשתתפים יושבים במעגל בעיניים עצומות. כל אחד מושיט קדימה אצבע אחת. על המשתתפים להפגיש את כל האצבעות בנקודה אחת במרכז המעגל. כשהמשתתפים חושבים שהם הצליחו, הם פוקחים עיניים ובודקים שאכן אצבעות כל המשתתפים נוגעות זו בזו. משחקים אלה ועוד אפשר למצוא באתר: [במנהל לחינוך התיישבותי](#)

הגשר הטורקי (6) – מידע למורה

הגשר, שהיה פעם פאר הנדסי, הרוס. מזג האוויר, השיטפונות ובוזזי אבנים לבנייה לא השאירו

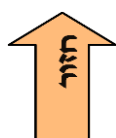
ממנו הרבה. ב-1916 תלו בו הטורקים את תקוותם לבלימת כניסתו של הצבא הבריטי לארץ.

הגשר היה חלק מפרויקט ענק של סלילת מסילה לבאר-שבע, ובהמשך לסיני, כדי להעביר אספקה לצבא

העות'מני הנלחם שם. המסילה נותרה בשימוש עד 1927. הגשר, כנראה בגלל גנבת אבנים, קרס בשיטפון ב-1970.

גשר הרכבת הטורקי בשמורת פורה, מתוך [ויקיפדיה](#), צילום: ד"ר אבישי טייכר
מידע נוסף באתר [במרחב שקמה](#) ארץ ארבע העונות

מהו המתקן שאוגר מי גשם בשמורה?

1. מהו המתקן שאוגר מי גשם בשמורה? אגם.
2. לאן מוזרמים מי האגם? לשדות חקלאיים.
3. למה שימש הגשר הטורקי? למסילת רכבת.
4. מה מקיף את שמורת פורה? שדות חקלאיים.
5. מה יתרחש אם לא תהיה כאן שמורה מוגנת? האדם יספח לו את השטחים לחקלאות.
6. תנו דוגמה להשפעת הרובד הפיזי-אנושי על הרובד הביוטי בשמורה? האגם מושך אליו ציפורים נודדות.
7. תנו דוגמה לניצול האדם את הרובד הפיזי. תוואי שטח מתאים לרכבת ולאגם.
8. הציעו שאלת דילמה בנושא שימור מול פיתוח בשמורה. מה יותר חשוב – לשמור על בתי הגידול או לאפשר מקום לחקלאות.
9. ציינו ארבעה שמות צמחים ושני שמות בעלי חיים שראינו בסיור.

למה שימש
הגשר הטורקי?

לאן מוזרמים
מי האגם
שבשמורה?

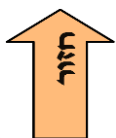
מה יתרחש
אם לא
תהיה כאן
שמורה
מוגנת?

מה מקיף
את
שמורת
פורה?

תנו דוגמה
לניצול האדם
את הרובד
הפיזי.

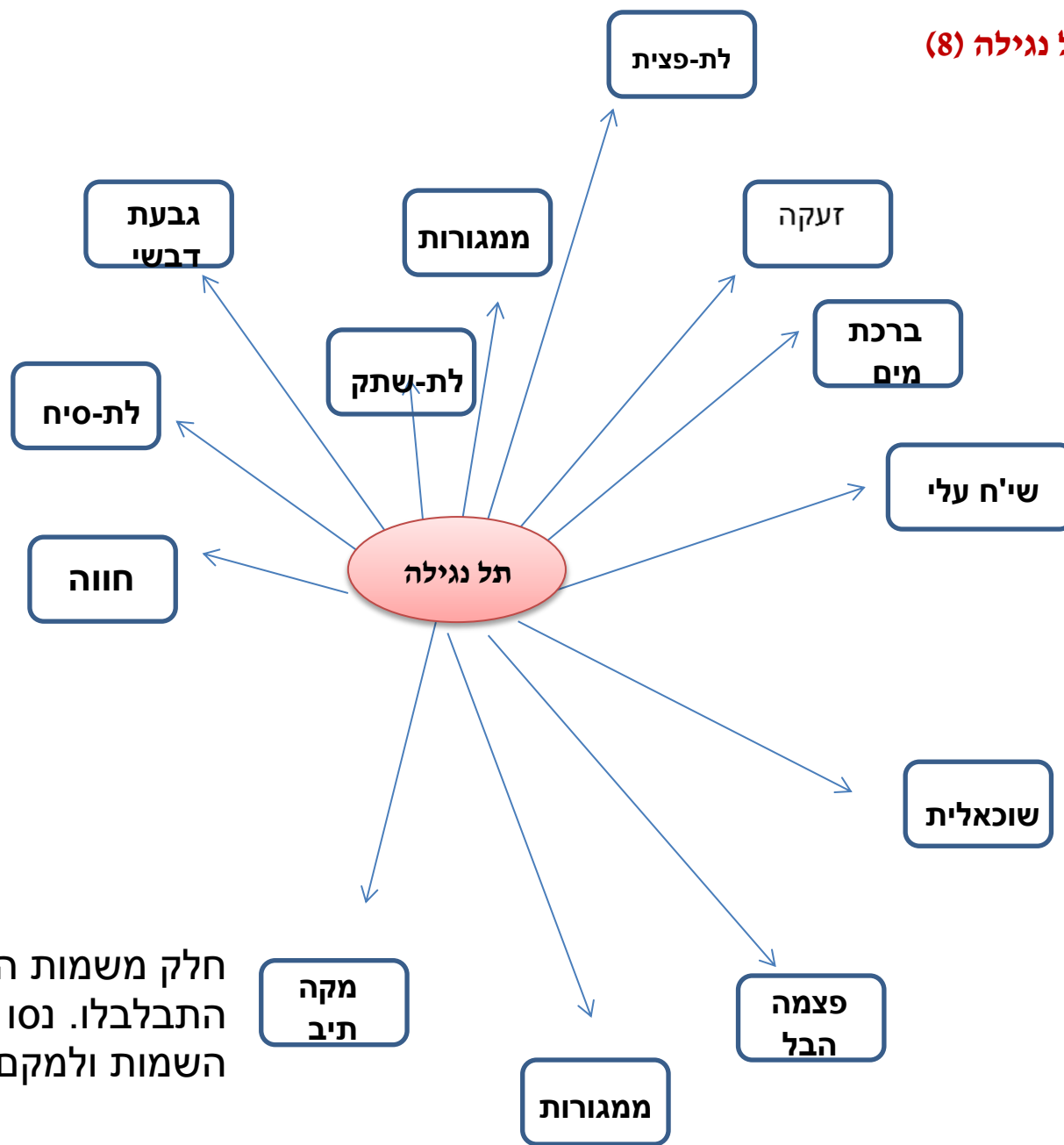
תנו דוגמה
להשפעת הרובד
הפיזי-אנושי על
הרובד הביוטי
בשמורה.

ציינו ארבעה
שמות צמחים
ושני שמות בעלי
חיים שראינו
בסיוור.

הציעו שאלת
דילמה
בנושא
שימור מול
פיתוח
בשמורה.

צופים אל המרחב מתל נגילה (8)

חלק משמות המקומות
התבלבלו. נסו לסדר את
השמות ולמקם אותם במקום הנכון.

תל נגילה – זרקור מידע (9)

תל גדול במישור החוף הדרומי, על גבעה שעל גדתו המערבית של נחל שקמה (נ"צ 1270/1012). אפשר להגיע אליו מכביש צומת פלוגות-באר-שבע, בדרך עפר המסתעפת מן הכביש במרחק של כ-4.5 קילומטרים מדרום לתל קשת. אפשר גם להגיע אליו מכיוון קיבוץ רוחמה.

התל גבוה מסביבתו בכשישה עד שבעה מטרים, וסימן ההיכר שלו הוא עץ בודד הניצב בראשו. שטחו של התל כארבעים וחמישה דונם, והוא נמצא ליד נביעות מים (שכמה מהן שופעות מים גם כיום) באפיקו של נחל שקמה. המכון לחקר ארצות הים התיכון, בהנהלת רות עמירן, ביצע חפירות במקום בשנים 1926-1963.

ראשית ההתיישבות בתל נגילה הייתה בתקופה הכלכוליתית, ובמקום נמצאו חרסים וכלי צור מתקופה זו. בתקופת הברונזה הקדומה III-II היה בתל יישוב, שגודלו אינו ידוע. מתקופה זו נמצאו שרידי מבנים על התל וקבר חצוב בסלע הקרטון במדרונו הפונה אל הנחל.

לאחר כ-700 שנים שבהן לא היה התל מיושב, חודש בו היישוב בתקופת הברונזה התיכונה II, בימי החיקסוסים. בתקופה זו, הייתה כאן עיר גדולה. מרבית עיי המפולת במקום מכילים שרידים מעיר זו, ואף צורתו המלבנית של התל ומדרונותיו המשופעים מקורם בביצוריה – שכללו חומה, סוללה וחפיר. במרכז התל נחשף רובע מגורים מתקופה זו, ובו שני רחובות מקבילים ולצדם בתים. במדרונו בדרומי של התל נחשף קבר ובו כ-45 קבורות וכלי מנחה האופייניים לתקופה, חרפושיות חיקסוסיות וכלי חרס מיובאים ממצרים ומקפריסין.

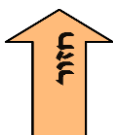
בתקופת הברונזה המאוחרת, הוסיף להתקיים במקום יישוב קטן. מתקופה זו נמצאו בתל שרידי מבנים וכלי חרס.

לפנים, זיהו את תל נגילה עם העיר הפלישתית גת, אך במקום לא נמצאו שרידים מתקופת הברזל I ומן התרבות הפלישתית. בתקופה הישראלית II, התקיים יישוב פרזות על פני שתי גבעות מדרום לתל. במקום זה נחשפו שרידי מבנים. כן נמצאו בחפירות שרידים מהתקופה ההלניסטית ומן התקופות הרומית והביזאנטית. בתקופות הרומית והביזאנטית העדיפו התושבים להתגורר בשטחים המישוריים שבקרבת התל. בערוצו של נחל שקמה, לרגלי התל, מצויים שרידיו של סכר גדול מהתקופה הביזאנטית.

בתקופה הממלוכית, הוקם במקום מבנה ציבורי גדול, כנראה ח'אן, שגודלו כמאה מטרים על תשעים מטרים. המבנה היה מורכב מחצר מרכזית שסביב לה שורת חדרים. בתקופות מאוחרות שימשו שטחו העליון של התל ומדרונו המערבי, כמרבית התלים במישור החוף הדרומי, לבית קברות.

(מתוך: מדריך ישראל – השרון, דרום מישור החוף וצפון הנגב. ירושלים: כתר, 1979)

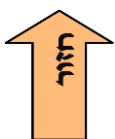
מידע נוסף בקישור: [מרחב שקמה](#)

חידוד לדרך (10)

1. כשהייתי בדרכי לפסגת החרמון, פגשתי איש שהיה עם אישה ושלושת ילדיה, לכל ילד היו ארבעה חתולים, ולכל חתול שלושה גורים. כמה היו בדרכם לחרמון? (אחד, רק אני)
2. מה שייך לי ואני לא רוצה להיפטר ממנו ואנשים אחרים משתמשים בו יותר ממני? (השם שלי)
3. זוג מכנסיים אחד על חבל כביסה מתייבש בחצי שעה, בכמה זמן יתייבשו ארבעה זוגות מכנסיים? (חצי שעה)
4. יעקב הוא הבן של דוקטור גבעולי, אך אביו של יעקב אינו ד"ר גבעולי, איך יכול להיות? (ד"ר גבעולי היא אמו של יעקב)
5. שלושה בנים ושני אבות יצאו לשייט בסירה. כמה אנשים לכל הפחות היו בסירה? (שלושה – סבא, אבא ובן. שלושתם בנים ושניים מהם אבות)
6. בכל פינה בחדר יושב חתול, מול כל חתול יושבים שלושה חתולים, כמה חתולים בחדר? (ארבעה חתולים)

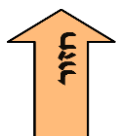
חידונים נוספים נין למצוא במנהל חברה ונוער – מחוז ירושלים

חידות מתחכמות למחשבה (11)

- הוא השני למלך, בלעדיו אין מלכה, בלליה יש שניים, וביום אף לא אחד. (האות למ"ד)
- שטח ללא אדמה, חיילים ללא נשמה, וכל הזמן מלחמה. (שח-מט או שש-בש)
- המשותף לחבורת חכמים ולנזלת. (אף סתום)
- סוס לבן נכנס בלילה שחור לים האדום, איך יצא? (רטוב)
- איזה צבע נובח? (צהבהב)
- מיהו בנו של אבי ואיננו אחי? (אני עצמי)
- אחד הולך לבד ביער, לפתע נשמע קול עמוק שמכריז "אתה בני ואני לא אביך" מי זה? (אימא שלו)
- כולי עליה וחלק ממני בתוכה. (נעל או אסלה)
- כמה פעמים מופיעה הספרה 9 בין 0 ל-100? (20 פעם)
- זה שבונה אותו מוכר אותו. זה שקונה אותו לא משתמש בו. זה שמשתמש בו לא רואה אותו. (ארון מתים או מצבה)
- כאשר צריכים אותו, משליכים אותו. כאשר לא צריכים אותו, אוספים אותו. (עוגן)
- אישה עולה לאוטובוס עם כלב ושואלת את הנהג אם מותר לעלות עם כלב לאוטובוס. הנהג עונה "מותר אסור ואסור מותר". מה כוונתו? (מותר לעלות את הכלב אסור ברצועה, ואסור לעלותו מותר מרצועה)
- קבלן בונה בניין בן שבע-עשרה קומות. כל קומה עולה לו מיליון וחצי דולר. כמה עולה המעלית? (שבע-עשרה קומות)
- מה ההבדל בין בחורה בת שש-עשרה לזקנה בת שמונים? (64 שנים)
- גנב שומר על גניו פן יבוא גנב לגניו. בכמה אנשים מדובר? (שניים)
- $550 = 5 + 5 + 5$. נא ליצור תרגיל נכון על-ידי הוספת קו אחד בלבד $(545 + 5)$
- בפתח שדרכו חייבים לעבור, ניצב שומר שידע לומר רק לא. מה צריך לומר כדי שייתן לעבור? (אכפת לך שנעבור?)
- לאימא של יוסי היו שלושה בנים, חץ, נץ, ו... (יוסי)
- גבר מבקר בעיר רחוקה לראשונה בחייו. הוא נכנס לפאב ומבקש מהברמן כוס בירה ללא קצף, ולאחר מכן עוד כוס בירה עם הרבה קצף. הברמן אומר לו "שתית שתי בירות, אחת ללא קצף ואחת עם הרבה קצף, בשבילך אדוני השוטר, השתייה חינם". איך ידע הברמן שהאיש שוטר? (היה במדים)
- אתמול אמרנו מחר, מחר נגיד אתמול, באיזה יום מדובר? (היום)

מתוך אתר הצופים

המסר הערכי:
באחריותי לפעול לשמירה על ערכי הטבע והסביבה הייחודיים לארץ ישראל, לשיפור איכות חיי ולמען הדורות הבאים.

כללי שיחה

- א. שיחה במעגל.
- ב. דיבור ברשות.
- ג. משפט קצר.
- ד. הקשבה
- ה. תגובה עניינית ולא-שיפוטית.

שאלות מנחות

1. מה למדנו היום שהיה חדש עבורך?

המורה יקרא את הקטע שלהלן (אפשרי ששני מש"צים או מש"צ ותלמיד ימחזו את הקטע):

לתקן את העולם

מדען אחד ישב ועבד כשלפתע ניגש אליו בנו בן השבע, נחוש לעזור לו בעבודתו. המדען, עצבני בגלל ההפרעה, ניסה לבקש מבנו שילך למקום אחר, אך כשראה שזה לא הולך, חיפש תעסוקה לילד. הוא תלש מאיזו חוברת דף של מפת העולם, גזר אותה לחתיכות ונתן את החתיכות וגליל נייר דבק.

"אתה אוהב פאזלים," הוא אמר, "קח את העולם המפורק ונראה אם אתה יכול לתקנו בכוחות עצמך." המדען חשב שייקח לילד ימים עד שיצליח להרכיב את המפה, אבל כמה שעות לאחר מכן שמע את קולו של הבן קורא לו "אבא, סיימתי, הצלחתי להרכיב הכול".

בהתחלה, המדען לא האמין: "זה לא ייתכן שבגיל שבע יוכל הילד להרכיב מחדש מפה שמימיו לא ראה". אבל הוא הניח את רשימותיו וניגש לבנו, כשהוא בטוח שהוא הולך לראות עבודה מבולגנת. להפתעתו, המפה הייתה מושלמת וכל החתיכות היו במקומן.

"איך עשית את זה?" שאל המדען את בנו, "הרי לא ידעת איך נראה העולם?".

"אבא", ענה הילד, "אמנם לא ידעתי איך נראה העולם, אבל כאשר תלשת את הדף מהחוברת, ראיתי

שבצדו השני יש תמונה של אדם. כשנתת לי לתקן את העולם, ניסיתי אבל לא הצלחתי. אז הפכתי את כל החתיכות והתחלתי לתקן את האדם. כשהצלחתי לתקן את האדם, הפכתי את הדף וראיתי שהצלחתי לתקן גם את העולם".

מתוך: החיים כדרך – הדרך לחיים

2. מהו המסר העולה מהסיפור?

המורה יסכם את דברי התלמידים ויוסיף: כאשר הילד תיקן את האדם, הוא הצליח לתקן גם את העולם. אם האדם לא היה מתוקן, אזי גם העולם היה הרוס.

3. אם אנחנו מעוניינים לשמור על איזון – לשמור על הטבע הייחודי מחד גיסא ולפתח את המדינה מאידך גיסא, כיצד עלינו לפעול? במה עלינו להתחשב?

עלינו לפעול בשיקול דעת על מנת לא להרוס וגם לא להיפגע.

4. תארו את הדילמה בין שימור לפיתוח העולה בשמורת פורה.

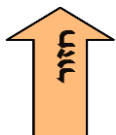
שמורת פורה ממוקמת בלב אזור חקלאי. הוחלט להגדיר אותה כשמורה ולא לספחה לשטחי החקלאות שכן בשמורה מתקיים מפגש טבע ייחודי שאינו מתקיים באזורים אחרים בארץ או בעולם, ולכן יש חשיבות גדולה בשימורו.

הדילמה היא בין שימור הטבע שבשמורה ובין פיתוח שטחי החקלאות והרחבתם.

5. מה הקשר בין הפסוק שלהלן והדילמה של שימור מול פיתוח: "וַיִּקַּח ה' אֱלֹקִים אֶת הָאָדָם וַיְנַחֵהוּ בְּגֶן-עֵדֶן לְעִבְדָּהּ וּלְשָׁמְרָהּ" (בראשית ב,טו)?

בשתי המילים "לעבדה ולשמרה" מבוטא הרעיון של שימור ופיתוח והאיזון ביניהם.

6. מה אתם יכולים לעשות על מנת להביא למודעות את החשיבות שבשמירת האיזון בין שימור ופיתוח?

ביבליוגרפיה מומלצת

- אברהם, נגב (עורך) (1972), **לקסיקון ארכאולוגי של ארץ ישראל**, ירושלים: גיא.
- אפרים, שטרן, איילת, לוינזון-גלבוע ויוסף, אבירם (עורכים) (1992), **אנציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל**, החברה לחקר ארץ ישראל ועתיקותיה.
- דוד, גלעד (1973), "כלי צור מתקופת הברונזה התיכונה מהר ירוחם ומתל נגילה", בתוך: יוחנן, אהרונן (עורך), **חפירות ומחקרים: מוגש לפרופסור שמואל ייבין**, תל-אביב: המכון לארכיאולוגיה, על ידי כרטא, עמ' 133-141.
- ורד, עופר (2004), "טיול אביבי: נחל שקמה, תל חסי, תל נגילה ובתרונוות רוחמה", **טיול עולמי**, שווייץ, עמ' 122-126.
- זהרי, מיכאל (1980), **נופי הצומח של הארץ**, תל-אביב: עם עובד.
- כנעני, אליהו (1981), **רוחמה – היישוב היהודי הראשון בנגב**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- למדן, מרדכי (1977), **סקר פרהיסטורי ארכאולוגי בנחל שקמה**, מועצה אזורית שער הנגב.
- מנחם, מרכוס (עורך) (2001), **מדריך ישראל החדש, כרך 14 – הנגב הצפוני**, ירושלים: כתר, תל אביב: ידיעות אחרונות, תל אביב: משרד הביטחון.
- פז, עוזי (1981), **ארץ הצבי והיעל**, תל-אביב: מסדה.
- חלילה, חמודי, וורד, עופר (2009), **תל נגילה (מזרח)**, חדשות ארכיאולוגיות, ירושלים: רשות העתיקות, גיליון 121.

קשורים אינטרנטיים נוספים

- **האופי הבוטני של ארץ ישראל.**
- **החיים בחצר – דובוני הקורים.**
- סרטון מתוך "שש על המפה" – **שמורת פורה**
- שמורת פורה – **החברה להגנת הטבע**
- שמורת פורה – **מרחב שקמה – ארץ ארבע עונות.**

